

É R T E S I T Ő .

Az ember és világa. Philosophiai kutatások. I-ső rész Dialektika v. Alap-philosophia. Irta Böhm Károly a budap. ág. h. evang. főgymn. tanára. 1883.

Midőn emű birálatához fogok, mindenekelőtt fejtegetéseim általános irányát jelzem és indokolom. Előre bocsájtom, hogy ezen munka úgy önálló gondolkodása- és éles felfogásánál, valamint a szerző által felkarolt gazdag philosophiai ismeretkörnek viszonylag szűk keretben történt áttekinthető kifejtésénél fogva az önálló philosophiai művekben oly szegény magyar irodalomban mindenesetre ép oly érdekes mint tekintélyes jelenséget képez. Minthogy továbbá itt oly összefüggő egészszel van dolgunk, melynek részletei csakis szerves elágazásai, feladatomban nem annyira száraz referadában, kibővített tartalomjegyzék közlésében, vagy talán a részletekben való összehasonlító és gáncsokodó közlésében áll, hanem éppen az itt kifejtett alapelveket magukat teszem tanulmányom tárgyává, és ezzel vélek leginkább a mű intencióinak is megfelelni.

Szerző már előre is jelzi álláspontját, midőn az előszóban önmagáról mondja, hogy a philosophiai enthusiasmus »benne is hajtotta azon csirákat, melyekből Kant tana fejlődött, s képesítette annak megértésére, lelkesítette kidolgozására, bátorította átídomítására s lehet téves, de mindenesetre őszinte és komoly kiegészítésére. Az álláspontot, melyet Kant tanának alapjául felismertem, mindvégig megtartottam, s egész művem nem egyéb, mint ez álláspont igazságának kimutatása az egyes problémák bonyodalmain keresztül.« (IV.)

A Kant utáni philosophia alaphibáját abban látja, hogy a »tünemény alatt nem csak az alany képét értette, hanem azt hitte, hogy objectív kategória, melylyel a valóság azon részét lehet lepni, mely az ismerhetetlen lényegből mintegy kifolyik s kisarjadzik.« Fichte philosophiájában a tüneménynek lélektani levezetését látja, a kép egyetlen forrásából »az alanyból«, — Schelling objectív idealismusában pedig a tüneménynek a mögötte rejlő noumenon-ból való leszármaztatásának kísérletét. Mi csak azt jegyezzük itt meg, hogy Fichte úgy mint

Schelling a tárgy és alany alapellentétét alapul el nem fogadta, mint szerző, és hogy Fichte első dolgozatainak és abszolút én-jének nehezen való érthetősége különösen ezen ott határozottan ki nem fejtett alpnézetnek tulajdonítandó; hogy Fichte úgy mint Schelling a Ding an sich, a noumenon, a nem jelentkező lét feltételezésének tarthatlanságát kimutatta, mely még a Kant-féle philosophiában szerepel, — hogy tehát szerzőnek bíráló megjegyzése, melylyel kiemeli, hogy a tünemény, ha objectiv valóság, nem tünemény, hanem lényegesség, ezen ellentétet még mindig feltételezvé, csak egyszerűen ellenmond, de nem dönti meg ezen azonosság alapelvét. Szerző szerint ugyan a tünemény és lényeg, a noumenon metaphysikai dualismusa a legveszedelmesebb irrationalis maradék Kant tanában.« (VI.) Tehát elvitatja ezen ellentétet, de megszünteti csakis egyik egyoldalú tagban, az alanyiságban. A tünemény csak alanyilag correcte fogható fel, míg amazok vakmerően realitásnak hirdetik. Az alany és tárgy abszolút azonosságát egyszerűen phantasmának nyilvánítja és bebizonyíthatlan feltevésnek (u. o.). »Minthogy minden csak alanyi felfogásunk lehet, a tőlünk független valóságról semmiféle bebizonyítható tant nem állíthatunk.« A p u s z t a a l a n y i s á g egyáltalán azon visszavonulási pont, melyre szerző minden dialektikai bonyodalmak és ellenmondások tömkelegéből menekül. Minden funkciók ellenmondók addig, míg azok realitást, valóságot képezni látszanak, míg azok az egyedi lét konkrét alapjaiban fenállani akarnak; de szerző szerint megszűnik minden ellenmondás, ha azokat pusztán alanyiaknak tekintjük.

A pusztta tény önmagában érthetetlen, még szellemileg meg nem határozott jelenség, mely nincs megmagyarázva, azaz közvetlen bizonyos és érthető elemekre felbontva. Ismereteinkben a felfogás két csoportját találjuk, a »jelentőség nélküli« szemléleti és érzéki, és a jelentő, értelmi képekben. Az ismeret azok synthesise. Szerző a tények magyarázatában látja a philosophia megkülönböztető specificumát. Ez a philosophiának nagyon tág értelmet ad és bevon abba minden természettudományi, sőt minden mythologiai vagy vallási magyarázatot is. Szerző megcáfolja a naiv realismust, mely a tőlünk független külvilágot véli felismerhetni. Világunk csakis alanyi világ lehet. A tárgyiasság felfogást azzal magyarázza, hogy itt az alanynak kivételt képeivel van dolgunk, melyek nem öntudatosan vannak előhozva, hanem nemtudatos kényszerűséggel. Az által, hogy az alany ezen képeket sem nem indította, sem nem változtathatja, önkényes, végzetes, idegen, realis vonást nyernek azok az alanyal szemben. Ezen képek öntudatos felboncolása és utánképzése képezi az ismerést. (15.) »Az ismerés csak annak öntudatos ismétlése, a mit a szellem nemtudatos változás alakjában létesített

és művelt« (17). A szellemi tényezők vagy functiók, melyek képeinket létesítik, és így minden kép létrehozásánál egyesülve közreműködnek, »melyek nélkül tehát tárgy nem keletkezhetik«, a szükségképeniség és általánosság jellegével birnak. Minthogy azonban ezen functiók feladata nem más, mint a tudatba lépő hatások rendezése, azok tartalmas momentumot nem foglalnak magukban és csak formaiak, — üres schematismust képeznek. Ezek csak az alany visszahatását tüntetik elő az idegen behatásokra, tehát mint olyanok már oda utalnak, hogy a magyarázat végső elvei csakis az alanyban keresendők. Minthogy ezen functiók egysége csakis alanyi szervezetülkben keresendő, annak összefüggő mechanizmusát képezvén, tarthatlan minden tan, mely azt egyes tárgyon, egy tapasztalati tényben mint önálló valóságban keresi. Ha ezt teszszük, ellenmondások állanak be, melyek azonban eloszolnak, ha azon tudatra ébredünk, hogy itt csak alanyi képpel van dolgunk. »A módszer kulcsa tehát minden végproblémánál a realistikus felfogásnak subjectivistikussá való átváltoztatásában rejlik.« (34.) Így beosztja szerző ezen alanyi functiókat, a mennyiben azok az ismeret tárgyát, azt a mi van, előállítják, vagy a mennyiben azok ezen megalkotott ismereti tárgyat megmagyarázzák és értelmezik, két csoportra, a létezési mechanizmus functióit megkülönböztetvén az ismerő mechanizmus functióitól. Az elsőkhöz sorolja az oki viszonyt, a tért és az időt, az utóbbiakhoz a cselekvés és lényeg alapfunctióit.

Az oki viszonynál fejtegeti szerző, miszerint a létezőről csakis a hatás folytán van tudomásunk. A kivetített ható tárgy és az alany közötti viszony az mindenekelőtt, mely bizonyos ítéletben találja kifejezését, melyet oktörvénynek nevezünk. Ezen viszony nem szemléleti viszony, mert a szegzett szemléletben nincs az egymás-miatt felfogása adva, csak az egymásmelletti és egymásutáni. Itt egység és összefüggés nincs. Ezen synthesis oka mint apriori szükséges csakis az alany működésében keresendő, nem az izolált szegzett képekben, melyek azonban lényegesen ezen synthesisbe vonatnak. Nem külső forma fűzi egymáshoz itt a tárgyakat, mint a térben, hanem »a képek maguk látszanak erőhatásukkal egymásra fordulni«. (46.) »Dacára ennek csalódás ezen objectiv összefűzés, mert a képek« — mint szegzett képek, melyek külön külön fenntartatnak az emlékezet stadiumaiban — »maradnak elkülönítve.« »Az okviszony annál fogva csak az öntudat pótléka két bizonyos logikai jelentőségű kép között.« Az alany, mely csak önmagával való »tisza azonosságban« (53.) lehetséges, a külbehatás folytán azonosságának megőrzése céljából kivetíti a képeket és így keletkezik számára a képek sora De a képek maguk is mint szegzettek csakis ezen

»tiszta azonosságban« lehetségesek. Minden a kép viszonyaiban történt állapotváltozás jelzője tehát hasonlóképp a tiszta azonosságban fixirozott tárgytól is elhárítatik és tulajdoníttatik a másik képnek, és így sorban. Szerző áttér ezután az indító ok és szülő ok fejtegetésére. — A t é r b e n nem pusztán kész formát, hanem alkotó funkciót is lát szerző és igyekszik Kantot ez irányban magyarázni. Bizonyítgatja a tiszta térnek aprioritását. — Megjegyzésre méltó itt azon hely, a hol Kantot idézi; »Kein Begriff als ein solcher kann gedacht werden, als ob er eine unendliche Menge von Vorstellungen in sich enthalte. Gleichwohl wird der Raum so gedacht« (T. E. B. 39. 40.). Ezen argumentum helyes, úgy mondja szerző. Szerintünk éppen ez mutatja ki fényesen, hogy a tiszta tér funkciója önmagában az érzéki tények végtelenül bonyolult variációjának egybevetítése és hogy az apriori és aposteriori oly ellentéte, a mint azt Kant és szerző is állítja, nem tartható fenn. — Mig a tér öntudatunk első-rendű reakció-sorát képezi, melynélfogva a képeket, önmagától és egymástól elkülönítve, kivetíti, úgy az idő már másodrendű visszahatások sorozatát jelenti, azaz az által keletkezik, hogy az öntudat saját visszaható cselekvéseinek sorára reflectál és ezen cselekvési sorozatok kivetítése által új kivetítési sort létesít. Az idő feltételezi így már a tér funkcióját és szemléleti kivetítését, és maga is csak térbeli viszonyokban nyeri meghatározását. Az idő így mint sor discret és csak mint functio folytonos.

A cselekvés formáit illetőleg szerző az illető alapeszméket már a »Szemlében« általános vonásokban közölte. Eredménykép hangsúlyozza itt, hogy a »positiv ismereti tárgy a változásnál maga az átmenet soha sem lehet, mert ez nem szemlélhető. Eből érthető minden metaphysikának hiábavalósága, mert a változást az absolut létben érthetőnek tartja. Arról az absolut létről egyáltalán szólni is kár, nem lehet azt sem szemlélni, sem gondolni.« (146.) A lényeg formaiságában az önmagával azonos lét felfogása tárgyalatik, és ennek dialektikáját (mely beáll, ha azt mint cselekvőt egy valón felfogni akarjuk) szerző szokott éllel fejti ki. — A lényeg mivoltában a lényegben egyesített tulajdonságok egységének gondolhatatlansága fejtegettetik. Itt is igaz van szerzőnek, mert a concret egyediben egyesített vonatkoztatási módozatok még nem gondolatok, és így ellenmondanak az egyoldalú tiszta gondolatiság igényeinek, mely mindenütt csak tiszta, egyszerű, azaz egyoldalú meghatározásokat ismer. Itt tárgyalja az atomismus dialektikáját is, az anyagot és különböző erő alakjait, és azok elváltozásait, melyek részint a tiszta gondolatiság egyszerűségének, részint az állandóság követelményeinek meg nem felelnek. Felveti végre azon kérdést: mi a szemlélnél az ismerhető? Az ismerés, az érzés és az akarat tényezőit

megkülönböztetvén, mondja: »A lélektan, mely ezeket egyik vagy másik tényezőre redukálni akarja, metaphysikát űz és pedig jogtalanul. A jelentések egyikét sem lehet a másakra visszavezetni, amíg az egyiket a másokban alkotó momentumként nem bírjuk kimutatni.« (223) A »mig« itt jól van megjegyezve.

Positiv ismeret tárgya lehet szerző szerint egyrészt a különböző szellemi tényezőknek, különbségük tagadhatlan jelei alapján való vizsgálata, a mi a lélektan statikáját képezi, másfelől pedig a lelki tünemények egymásutániségében jelentkező törvények megállapítása Wundt kísérleti lélektana alapján, — a mi a lelki élet dynamikáját képezi. A valóság, melyet belvilágunkban felfogunk, tehát nem más mint közös központi tényezők által összetartott functiók egysége, mely az egyesnek képében áll előttünk. (224.) »A valóság ilykép csak ideális egység, azaz logikailag összefüggő momentumok egysége« (229.) Ezen a világtételekben finom szálak által minden irányban összefüggő és összeálló képek tehát ezen alanyi functiót lepik, — az emberi felfogás számára a célszerűség színében tűnnek elő, mert csakis annak szerkesztéséből eredtek. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy szerző, kinek számára az egyedi autonóm létező a pusztá alanyiségben feloszlott, egész következetesen jár el, midőn a célszerűség kérdését is a felfogó megismerő-functiók pusztá alanyiségében feloszlatta és így tárgyias magyarázatot és megoldást nem adhatott, és azt adni nem is célozhatott. A baj itt csak az, hogy szerző maga ezen egyszerű, nem szellemi, egyedi létben való hitét, (mely lét a bonyolult szervezettel ilykép ellentétben áll és az ellenében értékfokozatot képvisel, mely éppen a célszerűségnél a lényeges) komolyan legalább gyakorlati életfelfogásában el nem tagadhatja, jóllehet hogy ezen meggyőződésének tudományos alakot adni nem képes, a mi elméletének hiánya és hogy így ezen meggyőződéssel szemben a fenti kérdés nincs kielégítően megoldva. — Szerzőnél így az élet és gondolat, a philosophus és az ember közt át nem hidalt örvény tátong. De ez csak a systema alaphiánya, melyre azonnal áttérni fogunk.

Szerzőnek nagyon igaza volt, midőn Kant főhibájaként kiemelte a phänomenon és noumenon dualismusát. Igaza van, minden mentség dacára, melyet már Kant maga hangoztatott és mely újabban nálunk Magyarországon is felhozott. Ezen mentség a noumenon-nak mint határforgalomnak való meghatározása. Mert itt a »határ« csak képleti alakban van alkalmazva és azon válaszfal képét jelenti, mely az alanyiség és az azontul levő nem-alanyi lét közt fel volna állítva. A határnak egyáltalán csak mint két különböző közötti határnak van értelme, és a képzeletben nagyon jól állíthatjuk, miszerint egyediségünk

valamely fal által gátoltatik, hogy az azon túl levő tárgyakat észlelje. Érzéki tapasztalatunk tehát szükségkép a fal egyik felén levő tárgyakra szorul. De a falon túl is jár öntudatunk, a mennyiben határt állít, ott azonban mint a gondolati kétfelédés functiója, mely maga részéről sem nem-érzéki functió, hanem éppen ezen minőségében az érzéki alakok számtalan variációinak egybevetítése, mely egy egyedi érzéki alakot sem enged mint ismereti alakot kizárólagosan előtérbe lépni. Ezen variációk szintelen képe a tiszta tér, mely ennél fogva mindennemű érzéki terjeszkedési változások gondolati »lehetősége«, nem pedig valamely egyedi érzéki, azaz realis lét-jelenség és mely tiszta alak már az érzéki kép concret terjeszkedésébe is való vetítve mint annak gondolati felfogása. De a határ, mely itt állítatik, nem érzéki alak melletti gondolati functióként állhatna fenn öntudatunkban, ha nem éppen magával a subjectiv gondolkodással szemben képezne határt. Ha tehát minden, a mi öntudatunkban megvan, valóban pusztán gondolati, pusztán subjectiv, akkor a pusztán alanyiség határa maga is elvész szükségkép az öntudat számára, mert ezen subjectiv egyformaságban nincs állítva a határ és a netán azontul levő ellentét nem érintheti az öntudatot magát, sőt egyáltalán lehetetlen, hogy az öntudat ezen pusztán subjectivitás feltételezése mellett állítja annak ellentétét bárminemű módon önmagában, még a leghalványabb gondolatban is, mert éppen a gondolattal szemben felállítandó komoly ellentét képezné ezen határt és tenné azt lehetségessé. Azon kifogás, hogy itt csak a realitas gondolata szembesítettik a gondolattal, tehát csakis az egyoldalú subjectivismus ezen önámításának felderítése és bevállása.

De ha így állanak a dolgok, akkor ezen tényállás maga szerző systemájára nézve is, mely benső solidaritását Kanttal szívesen megtartotta, végzetes fordulatot jelent. Ha minden felfogásunk valóban csakis pusztán alanyi tünemény lehet, akkor az önálló realitás állítása nem pusztán »vakmerő állítás«, hanem egyáltalán teljesen érthetetlen, mikép jut a pusztán alanyi öntudat oly felfogáshoz, mely pusztán alanyi voltának merő ellentéte lenne, — mikép polemizálhat szerző folyton egész művében valaminek külső valóságként, önálló absolut létként való felfogása ellen, a mennyiben itt komoly és nem pusztán színlelt ellentétről van szó. Pedig szerző nemcsak practicus életfelfogásában nem bír szabadulni az önálló lét ezen felfogásától, a transcendentia ezen árnyékától, hanem elméletében is komolyan veszi ezen ellentétet, melyet folyton kizár az alanyi felfogás köréből. Azon kifogás, hogy az alany oly végzetes tényekkel találkozott, melyeket maga meg nem indított önmagában, maga meg nem változtathat, maga be nem szüntethet — csakis az alanyban való szabad ön-

kény és merev változatlanóság tudatát határolhatja vagy beszűn-
tetheti, de semmikép sem igazolhat más, az alanyival merő
ellentétben álló lét felfogását, a mennyiben valóban ezen pusztán
alanyi felfogás az öntudat eredeti és teljes tartalmát képezi. Ak-
kor oly dolgokról beszél szerző, melyek a pusztá alanyi felfogás-
sal, azaz öntudatának ily alakban végleg megállapított teljes tar-
talmával ellentétben állanak, melyekkel tehát egyáltalán semmi-
féle értelmet össze nem köthet, melyekről beszélnie sem volna
szabad, mert csakis üres, teljesen értelemnélküli szavak állaná-
nak előtte. Ebből világos, hogy a pusztá alanyi felfogás csak
egyoldalú, nem pedig a mindent betöltő, mindent magyarázó,
mindent megvilágító felfogás, mint szerző akarja, hanem oly alak,
melylyel szemben egy másik, abból meg nem fejthető felfogás
áll szemben. Szerző abban hibázik, hogy az egyoldalú subjectív
felfogás-módozatot a másik oldalra külsőleg reáerőszakolni és ab-
ban felolvasztani akarja, hogy ezen ellentétes tényt egyoldalulag
megtagadni igyekszik és másrészt mégis kénytelen azt elismerni
mint »végzetes« tényt a pusztá subjectivitással szemben. Szerző
nem vizsgálja meg tehát az öntudat tényeit objectív mibenlétük-
ben, hanem bizonyos előítéletek alapján külsőleg reáerőszakol egy
jelenség-módozatot a másikra, külsőleg tagad el egyiket a másik
ellenében, midőn minden felfogásnak pusztán alanyi voltát
állítja, és ép oly külső kényszer alapján kénytelen annak ellen-
tétét mégis elismerni és beszél oly dolgokról, melyekről, ha elő-
ítéletei alaposak volnának, soha sem szólhatna, a mint azt egy
fennidézett helyen maga is érzi.

Közvetlen tárgyunk tehát valóban csakis a jelentkező, de
nem ezen egyoldalú felfogáshoz, melyben azt szerző pusztán ala-
nyinak mondja, mert ha az volna, akkor nem lehetne komoly
értelme a lét, az önálló lét felfogásának. Milyen értelme van a
jelenség körén belül ezen létnek, azt látni fogjuk, de annyi bizo-
nyos, hogy a pusztán alanyi csakis az egyoldalú önálló léttel
szemben fogható fel. Az alanyiség felfogása maga is csak egy-
oldalú tényleges functió kifejezése, valamint a nem-alanyi lét
felfogása is. A mi tehát itt a való, az az egyszerű jelenség-alap,
melynek synthesise mind a kettő, sem az alanyi, sem a tárgyi
felfogás egyoldalúságában, hanem az alany-tárgy, melyet
szerző pusztá phantomnak nyilvánított. Ez ugyanaz, a mit én
concret érzéki egyediségében felfogva jelenségnek nevezek
és a mit szerző nálam nem »értett« abstract alanyi előítéleténél
fogva. Epizódnak neveztek a Fichte-, Schelling-, Hegel-féle phi-
losophiát, és ez érthető. Mielőtt az új concret világnézet napja
az ismeret egész látkörét megvilágítja, ködös távolban csakis
egy-egy csúcokat látunk fényleni sugaraiban és ezen csúcok so-
káiig episodként magaslanak ki az általános szürkület körében.

mint elkülönödött, kiszakított világosság, melynek összefüggését a világ általános világosságával csak kevesen látják, kik a tisztá gondolat átheri magaslatáig feljutottak, de nem a többiek, kik a völgy szürkületében maradtak. De ha a nap felkel, akkor vilá-gossá válik majd mindannyi előtt, hogy az, a mi csak isólált, összefüggésnélküli episodikus világosságnak látszott, csakis egy általános, mindent átövedző világitás kezdete volt, mely a régi sötétséget önmagában feloszlátja. *)

(Vége köv.)

A PHILOSOPHIAI FOLYÓIRATOKBÓL.

I. Vierteljahrsschrift f. wissenschaft. Philosophie. Unter Mitwirkung von M. Heinze und W. Wundt, herausgegeben von R. Avenarius. VII. Jahrg. 2. 3. 4. Heft (v. ö. M. Ph. Sz. II. évf. 395 ll.).

Az első cikk, mely a II. füzetben található, igen nevezetes kérdést taglal: »Philosophische Untersuchungen zur Metageometrie.« 1-ter Art. Jakobson J.-tól (Zürichben.) Minthogy azonban ezen cikk csak egy sorozatnak a kezdete s csak a következőben nyerünk majd pozitív tételeket a most kiválóan kritikai részhez, azért annak ismertetését a sorozat befejezésétől tesszük függővé. — Tönnies F. (Kielből) értekezik »Studie zur Entwicklungsgeschichte des Spinoza« cím alatt a 2. 3. füzetben. A cikk, mely Spinoza műveinek alapos és részletes ismeretéről tanuskodik, az ezekből szedett citátumok által nagyon nehézkessé vált, ámbár sok esetben alkalmas azon számtalan ellenmondásra s kiforrotlan eredményekre figyelmeztetni, melyek Spinoza rendszerétől el nem tagadhatók (pl. az affectusoknál). Célja a cikknek kimutatni, hogy azon felfogás, mintha Spinozánál a lélek lényege a gondolkodás volna (cogitatio) nem helyes. Ezzel szemben szerzőnk azt vitatja, hogy Spinoza ezen téren ingadozik, a mennyiben az Ethica második részében az ideát egyedüli tartalomnak látja a szellemben, míg a 3-dik részben egészen előtérbe lép az akarat (voluntas), mint az előbbentől különböző erő. Ezen új felfogást viszi keresztül ezen cikkben szerzőnk. — Benno Erdmann Log. Studien. 2-ter Art. cím alatt az elégséges ok elvét fejtegeti 1) eredetében. A cikk vége még nem jelent meg.

A III. füzet cikkei között a Tönniesfélen kívül találjuk Leclair A. v.-tól Das kategoriale Gepräge des Denkens in seinem Einflusse auf die Probleme der Philosophie, insbesondere der Erkenntnistheorie. Már a közönséges mondatban s az ítéletben észlelhető a megkülönböztetés alany és állít-mány közt; amaz tárgyat jelent, emez valami cselekvést vagy tulajdon-ságot. Az ítélet alanya mindig egy synthet. egység, melyivel szemben az

*) Tisztelt munkatársunknak ezen elvi bírálata nem szolgálhat akadályul másoknak, hogy az egyes problémáknak részletes fejtegetésébe ne bocsátkozzanak. Ellenkezőleg minden obiectiv bírálat számára a Szemle hasábjai nyitva állanak. Szerk.